

קהילה זעירה בעיר הגדולה

סיפורה של העדה העדנית
בירושלים

דורון יעקב

זוג יהודי מעדן בחתונתו, ראשית המאה ה־20
(באדיבות דני גולדשמיד)

העולה הראשון: חצר חנוך העדני בירושלים

יהודי עדן נהנו כאמור מרווחה כלכלית, שאפשרה להם לתמוך דרך קבע בקהילה התימנית שישבה בירושלים בראשית המאה ה־20. הקשרים ההדוקים שבין עדן לירושלים הביאו לעלייתה של הדמות החשובה הראשונה מעדן לירושלים – הרב משה חנוך הלוי. הרב הלוי נולד ככל הנראה בקווקז ועקר לעדן בשנת 1860, והוא כבן 50. בזכות אישיותו המרשימה, שקיפלה בתוכה גדולה בתורה ומידת חסד, ובשל הונו הרב, קנה לו מעמד גבוה בקהילה, עד שהיה לאחד ממנהיגיה. בעדן הקים בית כנסת שנקרא על שמו, "מעלאמת חנוך", ובו התנהלה התפילה בנוסח הספרדי. הוא אף נודע בשל ספרי הדפוס הרבים שייבא ממקומות שונים והפיץ לבני הקהילה. הרב הלוי קשר קשרים עם רבנים בקהילות תימן האחרות, ולא אחת עלה בידו, בזכות קרבתו לשלטונות הבריטיים, לבטל גזרות שנגזרו בתימן מטעם

חצר חנוך העדני בירושלים,
שלהי המאה ה־20

קהילה עתיקה לחופי ים סוף

העיר עדן שוכנת בדרומה של תימן על חוף ים סוף. הקהילה היהודית שבה היא עתיקת יומין. ממקורות שונים – בהם כתבים ואיגרות מן הגניזה הקהירית – אפשר ללמוד על חשיבותה בימי הביניים בתוך תימן ומחוצה לה, וכן על חוסנה הכלכלי שאפשר לה לתמוך בישיבות בבבל. הקהילה הצמיחה לימים אישים גדולים וחשובים מבני תימן, ובהם ר' דוד (הנגיד) עדני, מחבר "המדרש הגדול", ור' שלמה בן ישועה עדני, מחבר הפירוש "מלאכת שלמה" על המשנה. עד המאה ה־19 נתקיימו ביהודי עדן כל סממני התרבות התימנית. ואולם, עם הכיבוש הבריטי בשנת 1839 ידעו בני הקהילה תמורות בולטות. הם נהנו משיפור כלכלי רב ומתשתיות מערביות שהעניקו להם קדמה ורווחה, והשינויים התרבותיים והחברתיים שהתחוללו יצרו פערים ניכרים בין יהודי עדן ליהודי תימן. בזכות ערוצי המסחר והפרנסה שהתרבו גדלה אוכלוסיית הקהילה במאות אחוזים, ויהודים רבים מתימן ומחוצה לה היגרו לעיר המשגשגת.

בעקבות עליות התימנים הראשונות לארץ ישראל, ובמסגרת הפעילות הציונית שנעשתה בעדן, החליטו בראשית המאה ה־20 כמה מבני הקהילה לממש את תקוותם ולקבוע את מגוריהם בארץ הקודש. ואולם שינוי של ממש התחולל בקהילה בדצמבר 1947, מיד לאחר החלטת החלוקה של האו"ם, עת נערכו בהם פרעות מצד ערביי המקום ונרצחו 97 יהודים. הפגיעה הגדולה בנפש וברכוש מצד אחד, ואזלת ידו של השלטון הבריטי במניעת הנזקים מצד אחר, עוררו את מרבית יהודי עדן לעקור ממקומם לשני מרכזים עיקריים – לישראל וללונדון. ב־1967, עם סיום השלטון הבריטי בעיר עדן, נתעוררו חששות מפגיעה נוספת בקהילה, ובעקבותיהם עזבו אחרוני היהודים את העיר.

דורון יעקב, בן להורים יוצאי עדן, עובד באקדמיה ללשון עברית ומלמד בחוג ללשון עברית במכללת הרצוג.

מארי משולם נסים

כשנתיים לאחר עלייתו של מארי משומר ראה אייזקס את הצורך בהקמת מרכז לקהילה העדנית בירושלים, וזם את ייסוד בית הכנסת בבניין מגוריו. הוא קרא לבית הכנסת "מדרש שלמה", על שם אחיו הצעיר שנפטר בדמי ימיו, ומארי משומר הוא שהנהיג את בית הכנסת ואת הקהילה שהתרכזה סביבו. הוא הסדיר את מנהגי המקום ונהג להנחות את הלימוד

היומי שנערך בו. אמנם, גם לאחר שנבנה "מדרש שלמה" נהג מארי משומר להתפלל גם בבית הכנסת האשכנזי הסמוך בשכונת אחוזה, את תפילת שחרית עם הנץ החמה.

דמותו המרשימה והנודעת של מארי משומר משכה לבית הכנסת מתפללים רבים מעדות שונות, ובהם תלמידי חכמים ספרדים, תימנים ואשכנזים. בין הידועים שבהם היו "זקן המקובלים" הרב מרדכי שרעבי, ראש ישיבת נהר שלום ותלמידו של מארי משומר עוד בשבתו בעדן, וכן הרב עובדיה הדאיה, ראש ישיבת המקובלים "בית אל", שאף שימש בעל קורא בבית הכנסת. קהל המתפללים המגוון השפיע גם על התנהלות התפילות, כאשר נוסח התפילה נקבע על פי שליח הציבור העובר לפני התיבה, וזה היה נבחר מכל באי בית הכנסת. הגיוון בנעימות ובנוסחי התפילה נשמר בבית הכנסת כל שנות קיומו עד היום, ורק בימים הנוראים מקפידים בו להתפלל בנוסח העדני.

מארי משומר נפטר בשנת 1948 ונטמן בבית העלמין בסנהדריה, והרבה מהודה ומהדרה של הקהילה פנה עם פטירתו. בבית הכנסת נאצרו במשך שנים רבות כתבי יד נדירים וספרי קודש רבים שהובאו מעדן עם עלייתו של מארי משומר, ואולם רבים מן הכתבים הללו נלקחו במרמה, כתבי יד וספרים אחרים שנתרו בבית הכנסת נשחתו והתכלו בגלל תנאי שימור שאינם נאותים.

בשנות העלייה הגדולה לאחר קום המדינה הגיעו לירושלים כמה יהודים עדנים נוספים, ואולם חלקם העיקרי של העולים התיישב במרכז הארץ, באזור תל אביב. אימת מלחמת השחרור והמרכזים החדשים של הקהילה באזור המרכז גרמו גם לכמה מן המשפחות הירושלמיות לעקור לאזור המרכז, בעקבות קרובים ומכרים שהגיעו בעלייה החדשה. מכאן ואילך החלה הקהילה העדנית בירושלים להצטמצם, ומכ-250 נפשות בשנות הפריחה, התמעטה הקהילה לכדי עשרות בודדות. מתפללי בית הכנסת אף הם הלכו והתמעטו, והמקום שהיה בעבר מלא עד אפס מקום התרוקן ברובו. הוא מוסיף לשמש את בני הקהילה הנותרים בתפילות בשבת ובמועדים בלבד, כמו גם באירועים משפחתיים שונים.

בשנת 2000 עבר בית כנסת הקטן לפעול ברח' יוחנן הסנדלר

קברו של הרב משה חנוך הלוי, הר הזיתים

המלכות. לירושלים הגיע הרב הלוי בשנת 1890, ובה הקים חצר גדולה בקצה שכונת סוכת שלום, בסמוך לשכונת בתי גורל התימנית. בחצר, שנודעה בשמה "חצר חנוך העדני" או "נאֶרְשֶׁת חנוך", העמיד בית כנסת על שם ר' שלום שבזי ותלמוד תורה לילדי התימנים שבסביבה. בבית הכנסת התפללו בנוסח יהודי תימן הקרוב לנוסח הספרדי (הנוסח השאמי). החצר נותרה נטושה עד

לפני שנים אחדות. בחצר אחרת שרכש בקרבתה בנה בתי מגורים לו ולמשפחתו, ונהג אף לשכן עוברי אורח שנקלעו לירושלים. גם כמה ממשפחות התימנים שנפלטו מכפר השילוח הסתופפו תקופת מה בחדרי האירוח.

עוד בחייו קנה הרב הלוי שטח לקבורה בחלקת הספרדים שבהר הזיתים, ובצד החלקה המשפחתית הקים מבנה שנועד לספק את צורכי הלוויה והקבורה. הרב הלוי נפטר בשנת תרס"א, ומרבית בני משפחתו חזרו לעדן. בשנות ה-20 וה-30 שבו לירושלים בהדרגה בני המשפחה.

רוב בניינה של הקהילה העדנית בירושלים הגיע לעיר בשנת 1933, עם עלייתו של מארי משומר בן מארי שמואל נסים. מארי משומר נחשב אחד המנהיגים הרוחניים של יהודי עדן: חכמתו בנגלה ובנסתר, יחד עם ענוותנותו ופעילותו הנדבנית, הקנו לו שם גדולים בקהילה, ומכיריו רחשו לו הערצה רבה. הרב אברהם ערוסי, בן תימן שהתגורר תקופה קצרה בעדן, תיאר את העיר ואת בניה בחיבורו "קורא הדורות" והכתיר את מארי משומר כראשון במעלה לשלושת חשובי העיר: "אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזניים והוא בכף שניה, מכריע את כולם". את אהבתו לירושלים ביטא במתן השם "ציון" לבנו, ואף נהג לדרוש על שמו שלו, כי משומר בגימטריה שווה ערך לירושלם.

עוד בהיותו בעדן סייע מארי משומר באיסוף תרומות לטובת מוסדות וישיבות בירושלים, ובמקביל עסק בפעילות ציונית נרחבת ושימש ממונה על ענייני העלייה מטעם הסוכנות. לירושלים הגיע מארי משומר בעקבות שלוש בנותיו, שעלו לפניו, וקבע את ישיבתו בדירה שהקצתה לרשותו הגברת מרי חנוך בנין. זו אף דאגה לצרכיו ולצורכי משפחתו לאחר עלייתו. יחד עם מארי משומר הגיעה גם משפחתו הנרחבת ורבים מתלמידיו ושומעי לקחו.

"מדרש שלמה" של מארי משומר

בשנת 1935 נחנך ברחוב עמוס, בשכונת כרם אברהם, בית הכנסת העדני. הבניין והקרקע שעליה נבנה בית הכנסת היו בבעלותה של חנה אייזקס, רעייתו של משה בן יהודה מנחם משה, ממשפחת נשיאי עדן. זו מסרה את הבניין לשימוש של אחיה, יעקב אייזקס, שהיה חתנו של מארי משומר.

יהודי מעדן, סוף המאה ה-19

סיור

בעקבות יהודי עדן בירושלים

נתחיל את סיורנו בפינת הרחובות מסילת ישרים ושומרון. לצדנו, במקום שעליו נבנה כיום בניין רב־קומות, ניצבה שנים רבות "חצר חנוך העדני", ובה פעל בית הכנסת שהקים. נתקדם על רח' מסילת ישרים עד רחוב אגריפט, ובהמשך נתחבר לרח' יפו. ברח' יפו נפנה ימינה, ונתקדם עד שנראה מימינו את שכונת מחנה יהודה ואת "בית הכנסת זהרי חמה". ניכנס לשכונה ונפנה לרח' שד"ל, שם פועלת עד היום הישיבה שהקדישה מכספה מרי חנוך בנין, ושנועדה במקור לתלמידים מיוצאי עדן.

נמשיך במורד רח' שד"ל עד שנתחבר לרח' דוד ילין, ועליו נתקדם עד שנפנה שמאלה לרח' פינס. במורד רח' פינס נתקדם עד סופו, ובסמוך לנו נמצא את רח' יוחנן הסנדלר, שבו פועל כיום "מדרש שלמה", בית הכנסת של יהודי עדן, הפתוח בעיקר בשבתות ובחגים.

שבשכונת אחווה הסמוכה. במשכנו החדש ממשיך בית הכנסת לשמש מרכז לקהילה העדנית בירושלים, והתפילות ממושיכות להיערך בו במתכונתן המסורתית.

בית המדרש על שם מרי חנוך בנין

הגבירה מרי חנוך בנין ("סת חנוך בנין") הייתה בתו של בנין מנחם משה, נשיא הקהילה העדנית שהיה ידוע בעשירותו המפולגת ובנדבנותו הרבה. אָמָה, לאה, הייתה אחותו של מארי משומר, בעלה היה הנשיא סָלִים, בן אחיו של הנשיא בנין ובן דודה של מרי חנוך. בעלת אמצעים הייתה, וברשותה היו כמה מגרשים במרכז ירושלים. אף היא עצמה התגוררה בירושלים עד יומה האחרון, ובהיותה חשוכת ילדים הקדישה את מיטב שנותיה לתרומה לבני קהילתה, ולקחה תחת חסותה רבות מבנות הקהילה. חלק גדול מנכסיה בעיר הקדישה לבני הקהילה העדנית, כמו גם למוסדות תורניים וציבוריים אחרים.

אחד ממאוויה היה להקדיש מוסד שישמש בית מדרש לתלמידים מבני הקהילה, על מנת לגדל תלמידי חכמים מבני הקהילה ולהכשירם לחיי מעשה רוחניים: רבנות, שחיטה, מילה ושירותי דת אחרים. בראשית שנות החמישים הקצתה לשם כך דירה קטנה בבניין שבו גרה בשכונת גאולה, שם למדו כמה בעלי בתים מבני העדה, וועד מיוחד מאנשי הקהילה טיפל בענייני המקום.

באמצע שנות ה־80 הוחלט להעביר את בית המדרש למקום רחב יותר, ולשם כך הוסב לבית מדרש אחד מבנייני הדירות שהיה שייך לבנין ושכן ברחוב שד"ל בשכונת מחנה יהודה. הדירות שהיו בו אוחדו לאולם נרחב, וספרייה תורנית גדולה הוכנסה למקום. בית המדרש פעיל עד היום ומחזיק אברכים בנים ליוצאי עדן במקביל לבני קהילות אחרות. אחזקת המקום מבוססת בעיקרה על הנכסים שהיו לגברת בנין ושיוחדו לכך בצוואתה, וכן על פעילויות התנדבותיות של תורמים.

סיפורה של הקהילה העדנית בירושלים הוא במובנים רבים סיפורה של הקהילה כולה. ככל קהילות ישראל רב היה ערכה של ירושלים בעיני יהודי עדן, ומדורי דורות איוותה נפשם לחונן את עפרה ולנשק את אבניה. אין אפוא תמה בכך שבירושלים התגוררו מרבית ראשוני העדנים שעלו לישראל. לעיר הגיעו הדמויות הבולטות והחשובות שבבני עדן, ואלו המשיכו להנהיג את הקהילה ולקבוע את ציונה גם לאחר שעזבו את מולדתם. מעל הכול ניכרת הפתיחות הרבה שגילו בני הקהילה לעולם שמסביבם, ובמידה זו נהג בית הכנסת הירושלמי, שלא היה מקובע בהליכותיו, ופקדיו מכל עדות ישראל מצאו בו את מקומם.

לעיון נוסף:

1. ר' אהרונ, יהודי עדן: קהילה שהייתה, תל אביב תשנ"א.
2. ד' גולדשמיד, משפחת מנחם משה וקהילת יהודי עדן, תל אביב 1999.
3. י' טובי, הקהילה התימנית בירושלים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 240-242.
4. הנ"ל, "הרב המלומד הציוני והמקובל הרב משומר בן שמואל נסים איש עדן", אפיקים, קכט-קל (תשס"ח), עמ' 23-25.
5. הרב אברהם ערוסי, קורא הדורות, בתוך: י"ל נחום, מיצירות ספרותיות מתימן, תל אביב תשמ"א, עמ' קכח-קכט.